

III, 11, 15). Fakat herkesin mârifeti aynı seviyede olmadığından mârifetin çeşitli derecelerinden bahsedilmiştir. Hücûrî Allah hakkındaki mârifetin biri ilmî, diğeri hâlî olmak üzere iki türünden söz eder. İlmî mârifet her şeyin temelidir. Çünkü cinler ve insanlar sırf Allah'ı tanımak için yaratılmıştır (ez-Zâriyât 51/56). Sûfiler, ilmî mârifet yanında "kulun Allah'a karşı tutum ve duruşunun sağlıklı olması" anlamında ikinci bir mârifetten bahsetmişler, bunun ilmî mârifetten daha faziletli olduğunu, zira sağlıklı bir halin daima sağlıklı bir ilmi gerektirmekle beraber sağlıklı bir ilmin her zaman sağlıklı bir hali içermediğini söylemişlerdir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 342; Serrâc, s. 64).

Abdurrahman-ı Câmî'ye göre mârifetin dört mertebesi vardır. Sâlik birinci mertebede baktığı her şeyi Hak'la bağlantılı olarak görür; ikinci mertebede gördüğü her eserin Hakk'ın hangi sıfatıyla ilişkili olduğunu bilir; üçüncü mertebede Hakk'ın sıfatlarla tecelli etmesinin hikmetini kavrar; dördüncü mertebede ilâhî ilmi kendi mârifeti şeklinde algılar. Sâlik Hakk'a ne kadar yaklaşırsa mârifeti o kadar artar (*Nefehât*, s. 5). Sûfiler mârifetin her zaman kerâmetten daha faziletli olduğunu, abdestin bozulmasıyla kerâmetin zâil olacağını, bunun için daima abdestli bulunmak gerektiğini, buna karşılık gusle ihtiyaç halinde bile mârifetin âriften ayrılmadığını, çünkü kerâmetin amel, mârifetin Hakk'ın lutf ve inayeti olduğunu söylemişlerdir.

Sûfilerin, doğrudan Allah tarafından bahsedilen mârifetin nakil ve akıl yoluyla edinilen dinî bilgilerden daha üstün olduğunu söylemeleri bu bilgilerin önemsenmediği şeklinde anlaşılmaya müsaittir. Bunun farkında olan sûfiler mârifetin nakil ve akıl yoluyla elde edilen bilgileri geçersiz kılmadığını ve onların değerini azaltmadığını ifade etmiş, aksine mârifetin sağlıklı ve geçerli olması için Kur'an'a ve hadise aykırı düşmemesini şart koşmuşlardır. Zünnûn el-Mısıri mârifet nurunun takvâ nurunu söndürmemesi, zâhirî ilme aykırı düşen bâtinî bir ilimden söz edilmemesi ve ilâhî lutfunların Allah'ın mahremiyet perdelerini yırtmaya sebep olmaması gerektiğini söylemiştir. Ebû Saîd el-Harrâz, zâhirî ve şer'î hükümlere aykırı düşen bütün bâtinî bilgileri ilke olarak geçersiz saymış, Ebû Süleyman ed-Dârânî mârifetin sağlıklı olduğuna Kur'an ve hadisin şahitlik etmesini şart koşmuş, Cüneyd-i Bağdâdî sadece Kur'an ve Sünnet çerçevesindeki mârifetin geçerli

olduğunu vurgulamıştır (Kuşeyrî, s. 86, 107, 129, 608). Buna rağmen İslâm'dan önce mevcut olan gnostisizm (irfâniyye) akımı hristiyan ilâhiyâtı için olduğu gibi İslâm için de tehlike oluşturmuştur. Gnostikler gibi, ilâhî sır ve hakikatlerin sülûk ve riyâzet neticesinde hâsıl olan ilhamla bilineceğini, bu yolla elde edilen bilgilerin naslarda verilen bilgilerden üstün olduğunu, hatta irfan sahibi âriflerden ibadet etme yükümlülüğünün düşeceğini savunan görüşlere müslüman toplumlarında da rastlanmıştır. "Sana yakın gelinceye kadar rabbine ibadet et" meâlindeki âyeti (el-Hicr 15/99) bu yönde yorumlayanlar vardır (Gazzâlî, *İhyâ*, III, 393). Hücûrî, "ehl-i ilhâm" ve "ilhâmiyye" dediği bu akımın mensuplarını eleştirerek tasavvufdaki mârifet ve irfanın bu akımla ilgisi bulunmadığını, zira mârifetin hi-dayetten kaynaklanan şer'î ve nebevî bir bilgi olduğunu belirtmiştir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 347). Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî ve Gazzâlî gibi sûfiler de söz konusu tehlikeye dikkat çekmişlerdir (ayrıca bk. BİLGİ; İLİM).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "arḥ" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 996; Hâris el-Muhâsibî, *el-Vecâyâ*, Beyrut 1406/1986, s. 88, 279; Hakîm et-Tirmizî, *Ḥatmü'l-evliyâ* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965, s. 482, 569; Serrâc, *el-Lüma*, Kahire 1966, s. 56, 57, 63, 64, 239, 531, 538; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 63, 65, 66, 132; Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb*, Kahire 1961, I, 262, 285, 339, 364; II, 168-179; Sülemî, *Tabakât*, Kahire 1949, s. 26, 74, 230, 428, 559, 561; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîl Mahmûd), Kahire 1966, s. 26, 47, 86, 107, 129, 141, 601, 604, 608; Hücûrî, *Keşfü'l-maḥcûb*, s. 341-354; Hevî, *Tabakât*, Tahrân 1351, s. 47, 639; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1939, I, 26-27; III, 2-25, 393; IV, 301, 399; a.mlf., *el-Makṣadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 22-32; a.mlf., *Mışkâtü'l-envâr* (nşr. Ebû'l-Alâ el-Affî), Kahire 1383/1964, s. 51, 76; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, II, 205-209; Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Tahrân 1346 hş., s. 94, 892; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûḥât*, II, 152, 189; a.mlf., *Fuṣûṣ* (Affî), s. 69; a.mlf., *Kitâbü'l-Ma'rife* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Beyrut 1993; Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 538-542; Mevlânâ, *Mesnevî*, İstanbul 1974, IV, 151; Kâşânî, *Leṭâ'ifü'l-i'îlâm* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Kahire 1996, II, 32; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, III, 349, 385; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü'l-ta'rîf*, Beyrut 1983, s. 234-418, 504; Haydar el-Âmülî, *Câmî'u'l-esrâr*, Tahrân 1979, s. 80, 473; Câmî, *Nefehât*, Tahrân 1370, s. 5, 7, 29; Süyûtî, *el-Ḥavâṣil li'l-fetâvî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Arabî), II, 451-455; a.mlf., *ed-Dürrerü'l-müntezire* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Riyad 1403/1983, s. 163, 185; Ankara-ı, *Minhâcü'l-fukara*, Bulak 1256/1840, s. 264; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Bulak 1253, s. 246,

349; İbrâhim Hakkî Erzurumî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1310, s. 385; Ebû'l-Alâ el-Affî, *et-Taşavvuf şevretün rûhiyye fi'l-İslâm*, Kahire 1963, s. 92, 246, 253; Abdülmuhsin el-Hüseynî, *el-Ma'rife 'inde'l-Hakîm et-Tirmizî*, Kahire, ts.; Saîd Bâsîl, *Menhecü'l-bahş 'anî'l-ma'rife 'inde'l-Gazzâlî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbî'l-Lübnânî), s. 230-234; Ahmet Avni Konuk, *Tedbirât-ı ilâhiyye Tercüme ve Şerhi* (haz. Mustafa Tahralı), İstanbul 1992, s. 20, 170, 354-356; Hasan Bezûn, *el-Ma'rife 'inde'l-Gazzâlî*, Beyrut 1997, s. 203, 234; Gerhard Böwering, "Erfân", *EI*, VIII, 551; İlhan Kutluer, "İlim", *DiA*, XXII, 112; Ömer Mahir Alper, "İrfâniyye", *a.e.*, XXII, 445-446.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MA'RİFET-i NEFS

(معرفة النفس)

Kişinin kendini bilmesi anlamında bir tasavvuf, ahlâk ve felsefe terimi.

Sözlükte "bilme, tanıma" anlamındaki ma'rîfet ile nefis kelimelerinden oluşan ma'rîfet-i nefis (ma'rîfetü'n-nefs) terkihi felsefede zihnin varlığı kavrama sürecinin, ahlâkta insanın ruhunu kötü huylardan arındırıp üstün meziyetlerle donanarak kemale ulaşma gayretinin, tasavvufta Hakk'ın bilgisine ulaşma çabasının başlangıcı olarak gösterilmiştir. Ya'kûb b. İshak el-Kindî, *Risâle fi ḥudûdî'l-esyâ*' ve *rûsûmihâ* adlı felsefe terimleri sözlüğünde eski filozofların (kudemâ) felsefe hakkındaki tanımlarını altı noktada toplamış, bunlardan birini de "insanın kendini tanıması" şeklinde özetlemiştir. Çünkü insanın kendi varlığı cisim (beden) ve nefisten (ruh) ibaret olup Kindî'ye göre kendinde bu iki temel varlık kategorisini tanıyan kişi, bu şekilde madde ve ruhtan ibaret olan dış dünyayı da tanıma imkânına ulaşmış olacaktır. Hukemânın insana "küçük âlem" demesinin sebebi de budur.

İslâm ahlâk literatüründe ma'rîfet-i nefis insanın kendi ruh dünyasının ahlâkî boyutunu, karakter yapısını, ahlâka temel oluşturan güçlerini, yeteneklerini ve zaafalarını tanımasını ifade etmekte, bu çaba ahlâkî eğitim ve gelişmenin, yani kişinin ruhunu kötü huylardan arındırıp erdemlerle bezemesinin ilk şartı olarak görülmektedir. Bu sebeple İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-aḥlâk*'ı, Mâverdî'nin *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*'i, Râgıb el-İsfahânî'nin *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*'sı gibi sistematik ahlâk kitaplarının çoğu insanın ahlâkî yapısını ve karakterini tanımasına yardımcı olan bilgilerle başlar. Nitekim İbn Miskeveyh, kitabının ilk satırlarında eseri yazmaktaki gayesini

"kendimize hepsi de güzel olan fiillere kaynaklık edecek bir ahlâk kazandırma" şeklinde özetledikten sonra bunun yolunu da "öncelikle nefsimizin ne olduğunu ve nasıl bir şey olduğunu, bizde niçin var kılındığını, nefsin güçlerinin ve yeteneklerinin neler olduğunu bilmek" şeklinde göstermiş, ardından "İnsan Nefsinin Tanıtılması" başlığı altında konuyu ayrıntılı biçimde incelemiştir.

İnsan merkezli bir bilgi teorisini esas alan tasavvufi düşüncede insanın kendini tanıması temel ilkedir. Sûfî nefsi hakkında edindiği bilgidен hareket ederek Hakk'ın bilgisine ulaşır. İnsanın Hakk'a dair bilgisi nefesine dair bilgisi ölçüsünde olduğundan Hakk'ı daha iyi bilmesi için nefsinin / kendini daha iyi bilmesi gerekir. Tasavvufta Hakk'a dair bilgiye "ma'rifet-i Hak" (ma'rifetullah), sâlikin kendine dair bilgisine de "ma'rifet-i nefis" denir. Ebû Saîd el-Harâzî'n, "Nefsinde olanı bilmeyen rabbini nasıl bilebilir" sözü (Sülemî, s. 231) daha sonra, "Nefsini bilen rabbini bilir" şeklinde tasavvufi bir vecizeye dönüşmüş ve zamanla hadis olarak literatüre geçmiştir (Acîûnî, II, 262).

Sûfîler, insanın kendini bilmesinin önemine bazı âyetlerde işaret edildiğine kanidirler. "İnsanlara âfâkta ve nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun hak olduğu onlara âşikâr olsun" (Fussilet 41/53); "İnancı tam olanlar için yeryüzünde âyetler vardır, nefislerinizde de öyle, görmüyor musunuz?" (ez-Zâriyât 51/21) meâlindeki âyetler bunlara örnektir. Bu âyetlerdeki işaretlerden hareket eden sûfîler Hak Teâlâ'nın âfâkta ve enfüste, yani dış ve iç âlemde tecelli ettiğini ifade eder, ancak iç âlemdeki âyet ve tecellilerin daha açık ve daha kesin olduğunu kabul ederler. Bu bakımdan insanın kendi mahiyeti üzerinde düşünerek kendi varlığı, hayatının anlamı ve gayesi hakkındaki sorular sorup cevap araması kendisi hakkındaki bilgi sahibi olmasını sağlar ve bu bilgi onu Allah'a götürür. Mutasavvıflar, Allah'ın insanın iç âleminde daha açık şekilde tecelli ettiğine inandıklarından Hakk'ı en iyi bilmenin ve tanımanın yolu olarak insanın özünü tanımasını göstermişlerdir. Dış âlemden Allah'a ulaşmaya "seyr-i âfâkî", iç âlemden ulaşmaya "seyr-i enfûsî" diyen mutasavvıfların tercih ettiği yol ikincisidir (İmâm-ı Rabbânî, II, 60-69).

Nefisle Allah arasındaki ilişkiye hem olumlu hem olumsuz yönden bakılır. Önce olumlu sıfatlar Allah'a, olumsuzlar nefse nisbet edilir. Nefsi fânî, zelil, zalim, cahil ve cimri olarak bilmek Allah'ı bâkî, aziz,

âdil, âlîm ve cömert olarak tanımak anlamına gelir. Allah'ı rab olarak bilmenin şartı nefsi kul olarak tanımaktır. Öte yandan adalet, ilim, merhamet ve cömertlik gibi sıfatlar Allah ile insan arasında ortakdır. Aradaki fark bunlardan Allah'a nisbet edilenlerin tam ve mükemmel, insana ait olanların eksik olmasıdır. Aslında kuldaki bu tür sıfatlar da Allah'ın ona bir lutfudur. Esas itibarıyla kötülüğü emreden nefisten iyi bir şey gelmeyeceği için, "Sana gelen iyi şey Allah'tan, kötü şey nefsendir" buyurulmuştur (en-Nisâ 4/79). İnsandaki güzel ahlâkın kaynağı da nefis değil Allah'tır. Buna göre güzel huyların kaynağını bilmek insanı Allah'ı tanımaya götürür (Gazzâlî, *İhyâ*, III, 399). İnsan Allah'ın halifesi olduğundan O'nun sıfatı insanın da sıfatıdır. O, mutlak olarak ihtiyaçsız bir varlık iken insan her an O'na muhtaçtır. Bu hususu bilen kimse O'nu da bilir ve tanır (İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 375; II, 394, 749; *Fuûş*, s. 69, 91). İnsanı küçük âlem, âlemi büyük insan olarak niteleyen mutasavvıflar insanla âlem arasında ortak yönler ve benzerlikler tesbit etmişlerdir. Bu bakımdan insanın kendini bilmesi âlemi ve hemcinsini tanıması anlamına da gelir (İbrâhim Hakkı Erzurumî, s. 222-225).

İnsanın maddî ve dış âlemden çok kendini tanıması gerektiği hususuna genellikle bütün dinlerde, özellikle mistik ekollerde dikkat çekilmiş, bazı filozoflar da bu hususu vurgulamışlardır. Sokrat'ın Delf Mâbedi'ndeki, "Kendini bil" sözü mutasavvıfları da etkilemiştir. Yûnus Emre'nin, "İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsin / Ya nice okumaktır"; Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, "Bayram özünü bildi / Bileni anda buldu / Bulan ol kendi oldu / Sen seni bil sen seni" gibi mısralarında tasavvufun bu görüşü özlü bir şekilde dile getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hâris el-Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1970, s. 385, 393; Kindî, *Resâ'il* (nşr. M. Abdülhâdî Ebû Rîde), Kahire 1398/1978, s. 122-123; Hakîm et-Tirmizî, *Edebü'n-nefs*, Kahire 1947, tür.yer.; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-ahlâk* (nşr. İbnü'l-Hatîb), Kahire 1398, s. 28; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1939, III, 399; a.m.f., *el-Makşadü'l-esnâ*, Kahire 1322, s. 30; Sülemî, *Tabakât*, s. 231; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, Kahire 1293, I, 375, 394; II, 249, 394, 749; a.m.f., *Fuûş*, Kahire 1947, s. 69, 91, 92; Necmeddin-i Dâye, *Mirşadü'l-İtibâd*, Tahran 1352, s. 98; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, İstanbul 1277, II, 60-69; Acîûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 262; İbrâhim Hakkı Erzurumî, *Ma'rifetnâme*, İstanbul 1310, s. 222-225, 385.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MÂRİFETNÂME

(معرفتنامه)

İbrâhim Hakkı Erzurumî'nin
(ö. 1194/1780)

başta ahlâk ve tasavvuf konularına
yer veren çok yönlü eseri.

Eserin girişinde telifinin 1170 (1757) yılında tamamlandığı ifade edilmiş, müellif, oğlu Seyyid Ahmed Naîmî için kaleme aldığı eserinin yazılış amacını ve planını da belirtmiştir. Dünya ve âhiretin insan için, insanın da yaratıcısını bilmek için haikeldiğini, ancak rabbi bilmenin nefsi bilmeye, nefsi bilmenin de kişinin hem kendi maddî varlığını hem fizik âlemini bilmesine bağlı olduğunu söyleyen müellif bu sebeple eserinde astronomi, fizyoloji, psikoloji ve hikmetin yanı sıra kalbî ilimlerden ve irfan alanından faydalanaarak açıklamalar yaptığını kaydetmiştir. Kitabının bir mukaddime, üç ana bölüm ve bir hâtimeden oluştuğunu belirten İbrâhim Hakkı oğlunun şahsında okuyucularına eserden çıkaracağı sonuçları, alacağı dersleri özet halinde anlatmaktadır.

Mârifetnâme'de ana bölümler (fen) bab, fasıl ve nevi adıyla alt başlıklara ayrılmıştır. Dört fasıldan meydana gelen mukaddimenin ilk faslı dünya ve âhiret âlemlerinin kuruluş ve işleyişiyle ilgili olarak seksen civarında âyetle başlamakta, ardından tefsir ve hadis ehline dayandırılarak çoğu hurafelerden oluşan eski kozmografya bilgilerine yer verilmektedir. Mukaddimenin son konularını kıyamet alâmetleri, sûra üflenışten itibaren âhiret halleri ve mekânları teşkil etmektedir.

Üç bab ve yirmi dört fasıldan meydana gelen birinci bölüm madde âleminin yaratılış ve özelliklerine ayrılmış olup birinci bab İslâm filozoflarının vücûb ve imkân yöntemi çerçevesinde isbât-ı vacibele başlamış, Meşşâî gelenekteki beş cevher, dokuz araz hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ardından akıllar, nefisler, felekler ve dört unsurdan söz edilmiş, maddenin başlangıç noktası olan çamurdan bitkiye, oradan hayvana ve nihayet insana doğru gelişen bir tür tekâmül süreci anlatılmış, nûr-i ilâhîden başlayıp toprağa iniş ve oradan nûr-i ilâhîye yükseliş şeklindeki devirden söz edilmiştir. Birinci bab hesap ilmiyle devam etmekte ve hendese bahisleriyle son bulmaktadır. On fasıldan oluşan ikinci babda âlemin küre şeklinde olduğu belirtildikten sonra âyetlerle de is-